

DOI <https://doi.org/10.51647/kelm.2023.8.16>

STUDIUM PRAW JEŃCÓW WOJENNYCH PRZEZ PRYZMAT MIĘDZYNARODOWEJ OCHRONY PRAWNEJ

Ruslan Oliinyk

laureat Instytutu Badań Naukowych Prawa Publicznego (Kijów, Ukraina)

ORCID ID: 0009-0007-8899-9759

ruslan_oliinyk@ukr.net

Adnotacja. W artykule wykazano, że istota prawa międzynarodowego zmierza do zapewnienia praw i interesów państw i ich narodów, a na obecnym etapie rozwoju prawa międzynarodowego także poszczególnych obywateli. Argumentuje się, że prawo międzynarodowe działa jako kategoria jednocząca wyższego rzędu dla dziedzin prawnych, takich jak międzynarodowe prawo dotyczące praw człowieka i międzynarodowe prawo humanitarne. Udowodniono, że prawa jeńców wojennych częściowo pokrywają się z tzw. „prawami naturalnymi”, wspieranymi przez zasadę humanizmu. Jest to całkiem oczekiwane, gdyż naturalne prawo osoby (*ius naturale*) ma ze swej natury charakter pierwotny, niezbywalny, wynika z samego faktu urodzenia i życia i nie zależy w żaden sposób od ustroju polityczno-prawnego państwa. Humanizm jest obowiązkową własnością i atrybutem demokratycznego państwa i demokratycznego społeczeństwa. Dlatego takie prawa jeńców wojennych, jak prawo do porozumiewania się, do ochrony przed zastraszeniem i poniżaniem godności ludzkiej, prawo do sprawiedliwego procesu, opierają się właśnie na zasadzie humanizmu.

Słowa kluczowe: jeńcy wojenni, prawa jeńców wojennych, przetrzymywanie jeńców wojennych, ochrona administracyjna i prawna, międzynarodowe prawo humanitarne, prawo międzynarodowe, międzynarodowe prawo praw człowieka, konflikty zbrojne, ograniczanie przemocy podczas wojny, ochrona ofiar wojny.

STUDY OF THE RIGHTS OF PRISONERS OF WAR THROUGH THE PRISM OF INTERNATIONAL LEGAL PROTECTION

Ruslan Oliinyk

Laureate of the Scientific Research Institute of Public Law (Kyiv, Ukraine)

ORCID ID: 0009-0007-8899-9759

ruslan_oliinyk@ukr.net

Abstract. The article argues that the essence of international law is aimed at ensuring the legitimate rights and interests of states and their peoples, and at the current stage of development of international law, also of individual citizens. It is argued that international law is a unifying category of a higher order for such legal branches as international human rights law and international humanitarian law. It is argued that the rights of prisoners of war partially coincide with the so-called "natural rights" supported by the principle of humanism. This is quite expected, since the natural human right (*ius naturale*) is inherently primary, inalienable, arises from the very fact of birth and life and does not depend on the political and legal system of the state. Humanism is an indispensable property and attribute of a democratic state and a democratic society. Therefore, such rights of prisoners of war as the right to communication, protection from intimidation and humiliation, and the right to a fair trial are based on the principle of humanism.

Key words: prisoners of war, rights of prisoners of war, detention of prisoners of war, administrative and legal protection, international humanitarian law, international law, international human rights law, armed conflicts, limitation of violence in war, protection of war victims.

ДОСЛІДЖЕННЯ ПРАВ ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИХ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ

Руслан Олійник

здобувач Науково-дослідного інституту публічного права

(Київ, Україна)

ORCID ID: 0009-0007-8899-9759

ruslan_oliinyk@ukr.net

Анотація. В статті доводиться, що сутність міжнародного права спрямовано на забезпечення законних прав та інтересів держав й їх народів, а на сучасному етапі розвитку міжнародного права також і окремих громадян. Стверджується, що міжнародне право виступає об'єднуючою категорією більш високого порядку для таких правових галузей як міжнародне право прав людини та міжнародне гуманітарне право. Доводиться, що права військовополонених частково збігаються із так званими «природними правами» підкріпленими принципом гуманізму. Це цілком очікувано, оскільки природне право людини (*ius naturale*) за своєю сутністю є першочерговим, невідчужуваним, виникає із самого факту народження і життя та ніяк не залежить від політико-правового устрою

держави. Гуманізм є обов'язковою властивістю і атрибутом демократичної держави і демократичного суспільства. Отже, такі права військовополонених як право на спілкування, на захист від залякування та приниження людської гідності, право на справедливий суд ґрунтуються саме з опорою на принцип гуманізму.

Ключові слова: військовополонені, права військовополонених, тримання військовополонених, адміністративно-правова охорона, міжнародне гуманітарне право, міжнародне право, міжнародне право прав людини, збройні конфлікти, обмеження насильства під час війни, захист жертв війни.

Актуальність теми. Права військовополонених ґрунтуються на усьому світовому досвіді поведінки окремих держав та людства в цілому під час великої кількості війн, що мали місце в історії. Основою для визнання прав військовополонених виступають природні права людини та принцип гуманізму. Формування та закріплення сукупності прав військовополонених відбувається передусім в галузі міжнародного права. Поступове напрацювання нормативно-правової бази достатньо великого об'єму призвело до формалізування прав військовополонених в таких галузях міжнародного права як міжнародне право прав людини (МППЛ) та міжнародне гуманітарне право (МГП).

Огляд останніх досліджень. Воєнний полон та особливості правового статусу військовополонених також активно розглядалися вітчизняними та закордонними вченими з різних галузей права. В цьому контексті варто згадати здобутки таких дослідників як: В. Альошин, А. Амелін, І. Арцибасов, Ю. Бадюков, П. Богуцький, М. Буроменський, К. Вітман, Е. Волох, Я. Годжек, А. Григор'єв, М. Грушко, О. Джафарова, А. Дмитрієв, О. Дрозд, С. Єгоров, О. Житний, Я. Жукорська, В. Завгородній, В. Калугін, Ф. Кальсховен, Ф. Кожевников, Ф. Криль, В. Лисик, В. Лісовський, Г. Мелков, В. Мороз, С. Ніщима, А. Полторак, В. Репецький, Л. Савинський, О. Сердюк, Л. Тимченко, О. Тіунов, М. Хавронюк, П. Хряпінський, М. Цюрупа, С. Шатрава та багатьох інших відомих вчених.

Виклад основного матеріалу. Окреслена проблематика цікавить нас передусім через призму тих подій, що відбуваються в Україні, та зрозуміти хто саме може набути статусу «військовополоненого». Аналіз цього питання почнемо із розгляду положень національного законодавства. Так, пошук по нормативно-правовій базі видає одразу 7-м посилань на терміни, в яких міститься слово «військовополонений» (Офіційний вебпортал парламенту України, 2023). При цьому, в деяких випадках один і той самий термін має декілька закріплених визначень. Отже, категорія «військовополонений» аж ніяк необділена увагою українських нормотворців.

Безпосередньо сам термін «військовополонений(ні)» наразі визначено одразу в 4-х нормативно-правових актах. Надані в них відомості здебільшого схожі, але повністю не дублюють одне одного. Для більш докладного розгляду перелічимо відповідні акти в упорядкуванні за ступенем їх юридичної сили:

– Постанова Кабінету Міністрів України «Деякі питання соціального і правового захисту осіб, позбавлених свободи внаслідок збройної агресії проти України, після їх звільнення», від 11.12.2019 року № 1122. До 15.11.2022 року Постанова містила «Порядок здійснення соціального і правового захисту осіб, позбавлених свободи внаслідок збройної агресії Російської Федерації проти України, після їх звільнення», який втратив чинність на підставі Постанови КМУ № 1281. Разом із Порядком термін «військовополонені», який був у ньому закріплений, також позбувся чинності;

– Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку тримання військовополонених», від 05.04.2022 року № 413;

– Наказ Міністерства юстиції України «Про затвердження Інструкції про роботу відділів (груп, секторів, старших інспекторів) контролю за виконанням судових рішень установ виконання покарань та слідчих ізоляторів», від 08.06.2012 року № 847/5. Термін «військовополонені» додано в зміст Інструкції від 02.05.2022 року згідно з Наказом МЮ України № 1719/5;

– Наказ Міністерства оборони України «Про затвердження Інструкції про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України», від 23.03.2017 року № 164. Від 10.10.2018 року визначення терміну «військовополонені», які містяться в цьому акті, було відкориговане відповідно до Наказу МО України № 514.

Звернемо увагу на те, що видавцями перерахованих актів виступають: Кабінет Міністрів України (КМУ); Міністерство юстиції України (МЮ України); та Міністерство оборони України (МО України). Тобто органи виконавчої гілки влади. Сформовані ними правові норми – підзаконні й за визначенням мають адміністративно-правову природу.

Перші три перелічених нами нормативно-правові акти мають фактично ідентичні формулювання. Складаючи їх нормотворці не перелічують характерних ознак «військовополонених», а просто відсилають до відповідного міжнародного документа. Так, «військовополоненими» слід вважати осіб: «які мають право на цей статус відповідно до статті 4 Женевської конвенції про поведінку з військовополоненими від 12 серпня 1949 р. та статті 44 Додаткового протоколу до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 р., що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I, від 8 червня 1977 р.)» (Про затвердження Інструкції про роботу відділів (груп, секторів, старших інспекторів) контролю за виконанням судових рішень установ виконання покарань та слідчих ізоляторів, 2012).

Означений підхід вітчизняних правотворців однозначно вказує на те, що основою визначення правового статусу «військовополонених» є міжнародні нормативно-правові акти. Наприклад, велику кількість таких документів перелічує Я. Годжек в своїй науковій статті 2020-го року про нормативні гарантії статусу військовополонених. Я. Годжек стверджує, що «сучасну нормативну правову базу захисту прав людини в збройних конфліктах формує ціла низка міжнародних актів. Найважливішими з них є: Конвенція про права

і обов'язки нейтральних держав та осіб у разі сухопутної війни Гаага (Нідерланди, 18.10.1907); Конвенція про права та обов'язки нейтральних держав у разі морської війни Гаага (Нідерланди, 18.10.1907); Конвенція про поліпшення долі поранених і хворих у діючих арміях (Організація Об'єднаних Націй (ООН), 12.08.1949); Конвенція про поліпшення долі поранених, хворих та осіб, які зазнали корабельної аварії, зі складу збройних сил на морі (ООН, 12.08.1949); Конвенція про поводження з військовополоненими (ООН, 12.08.1949); Конвенція про захист цивільного населення під час війни (ООН, 12.08.1949); Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 року з поправками від 30.11.93 (ООН, 08.06.1977); Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв збройних конфліктів немежнародного характеру (Протокол II), від 8 червня 1977 року (ООН, 08.06.1977); Статут Міжнародного руху Червоного Хреста і Червоного Півмісяця (01.10.1986); Угода про спільну діяльність стосовно гуманітарної допомоги, що надходить з-за кордону (СНД, 22.01.1993); Угода про першочергові заходи стосовно захисту жертв збройних конфліктів (СНД, 24.09.1993); Договір про всеосяжну заборону ядерних випробувань (ООН, 24.09.1996); Мапутська декларація (ООН, 07.05.1999); Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах (01.01.2000); Резолюція 57/219, прийнята Генеральною Асамблеєю Організації Об'єднаних Націй, «Захист прав людини і основних свобод в умовах боротьби з тероризмом» (ООН, № 57/219, 18.12.2002); Резолюція 58/187, прийнята Генеральною Асамблеєю Організації Об'єднаних Націй, «Захист прав людини і основних свобод в умовах боротьби з тероризмом» (ООН, № 58/187, 22.12.2003); Резолюція 59/46, прийнята Генеральною Асамблеєю Організації Об'єднаних Націй, «Заходи з ліквідації міжнародного тероризму» (ООН, № 59/46, 02.12.2004); Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується прийняття додаткової відмітної емблеми (Протокол III) (ООН, 08.12.2005) (Годжек, 2020: 219-220).

Наведений перелік упорядковано автором за хронологією створення відповідних актів. Підкреслимо, що представлений список, хоча і великий за об'ємом, але аж ніяк не є вичерпним. Проте, якщо звернути увагу на зазначені в ньому дати, то ця підбірка документів доволі показово демонструє послідовне та неспинне напрацювання світовою спільнотою належної нормативно-правової бази. Самі назви документів переконливо свідчать про те, що відповідне правотворення безпосередньо стосується не лише всієї сукупності держав світу, але й міжнародних об'єднань, рухів та організацій. Запроваджені напрацювання безперечно носять глобальний характер адже майже всі визнані держави світу, за деякими особливими виключеннями, входять до Організації Об'єднаних Націй, якій належить вагома частина перелічених вище документів.

Також із наведеного списку окрему увагу варто звернути на Гаазькі Конвенції. Відповідні документи були створені в Гаазі ще в 1899 та 1907 роках. Отже, задовго до появи ООН. Адже остання «була утворена в 1945 році. На даний час членами Організації являються 193 держави. Місія та діяльність Організації Об'єднаних Націй визначається цілями і принципами, викладеними в Статуті ООН» (ООН – офіційний сайт, 2020). Тож, ООН виникла лише після Другої Світової Війни як наслідок нової світової системи безпеки. А зазначені Гаазькі конвенції були прийняті задовго навіть до Першої Світової Війни (1914–1918). Втім треба відмітити, що разом із Гаазькими документами, практика вироблення Женевських конвенцій (згадавши у переліку) також була започаткована ще в 19-му столітті.

З цього приводу, наприклад, О. Сенаторова наголошує, що: «після прийняття Женевської конвенції 1864 р. кодифікація законів і звичаїв війни набуває обертів. Перша така кодифікація була здійснена за ініціативою Російської Імперії і США на першій (1899 р.) та другій (1907 р.) Мирних конференціях у Гаазі. На першій було прийнято 4 конвенції, на другій – 13. Всі ці конвенції містили норми, що регулюють поведінку воюючих сторін у сухопутній і морській війнах, а також стосуються питань поводження з військовополоненими, з мирним населенням під час окупації території супротивника і т. ін. Центральне місце серед цих конвенцій посідає Конвенція о законах і звичаях сухопутної війни 1907 р. (остання доречі і досі є чинною)» (Сенаторова, 2018: 59).

Тож, наразі «міжнародне право містить спеціальну систему міжнародноправових норм і механізмів їх реалізації, спрямованих на обмеження насильства під час війни та захист жертв війни. Ці норми виникли у далекому минулому, і у другій половині XIX ст. були кодифіковані в право Женеви і право Гааги» (Гнатівський, Короткий, Хендель, 2015: 3).

Все викладене лише підтверджує, що людство на міжнародному рівні вже значно більше століття намагається сформувавши дієву загальновизнану глобальну правову базу, яка повинна, якщо не припинити війни (чого, як ми знаємо, не відбувається), то хоча б максимально знизити шкоду від них.

Наразі роботи з формуванням відповідних правових норм міцно пов'язують сучасні національні правові системи з такими галузями права як: міжнародне право (МП), міжнародне право прав людини (МППЛ), міжнародне гуманітарне право (МГП). Аби зрозуміти, до якої саме галузі належать права військовополонених, нам варто приділити більшу увагу співвідношенню цих правових галузей.

Так, один із найбільш узагальнених варіантів визначення поняття «міжнародне право» наводить, наприклад, Велика українська енциклопедія (ВУЕ). Згідно представлених у ній відомостей: «міжнародне право – це сукупність (система) юридичних норм і принципів, що регулюють відносини між суб'єктами міжнародного спілкування – державами, міжнародними організаціями, рухами, блоками, групами держав тощо» (Баймуратов, Кофман, 2023).

Більш докладні відомості, щодо піднятого питання в 2019 році викладає, наприклад, К. Степаненко. Науковець наголошує: «в сучасному світі вченими запропоновано понад тисячу різноманітних визначень

міжнародного права, але їм так і не вдалося дійти згоди навіть з найбільш принципових питань. Для прикладу можна навести дві крайні точки зору в розумінні міжнародного права. Одна група вчених наполягає на тому, що міжнародне право – це система юридичних норм, які створені визнаними і вповноваженими на те суб'єктами міжнародного права і регулюють відносини між ними. Інша вважає, що міжнародне право – це сам процес прийняття і втілення в життя владних рішень» (Степаненко, 2019: 6).

Отже, в межах нашого дослідження навряд чи варто шукати вичерпне визначення феномену «міжнародного права». Проте, доцільно відмітити, що ця галузь права пов'язана із виробленням та застосуванням норм взаємодії (відносин) держав та інших суб'єктів на міжнародному рівні. Також слід наголосити на тому, що на сьогоднішньому етапі свого розвитку «міжнародне право» вже беззаперечно представляє з себе певну доволі об'ємну правову систему, яка охоплює різні напрями міжнародної взаємодії. Тобто міжнародне право не є простою сукупністю розрізаних правил і домовленостей, а являється достатньо цілісним утворенням з характерними ознаками упорядкування.

В 2016-му році на те саме також вказує, наприклад, М. Небеська. Вчена пояснює, що: «система міжнародного права – це сукупність принципів і норм МП, що становлять єдине ціле і які впорядковані на відносно самостійні компоненти: інститути і галузі міжнародного права» (Небеська, 2016: 23).

Змістовне наповнення і спрямованість окремих компонентів міжнародного права розкривають, наприклад, такі науковці як В. Стещенко та О. Тарасов. У 2020-му році вони надали таке визначення цій галузі права: «міжнародне право – це особлива правова система, призначена забезпечувати міжнародний мир і безпеку, сприяти встановленню справедливих відносин між народами та сталому розвитку міжнародного співтовариства у політичній, економічній, духовно-культурній та інших сферах діяльності» (Стещенко, Тарасов, 2020: 3).

Відтак сутність міжнародного права спрямована на забезпечення законних прав та інтересів держав й їх народів, а на сучасному етапі розвитку МП також і окремих громадян. Спираючись на викладене, можна стверджувати, що міжнародне право виступає об'єднуючою категорією більш високого порядку для таких правових галузей як міжнародне право прав людини (МППЛ) та міжнародне гуманітарне право (МГП).

Сучасна загальна нормативно-правова база МГП чимала і логічно припустити, що саме на ній ґрунтуються права військовополонених. В цьому контексті доречно згадати, що в 2023 році заступниця міністра юстиції України О. Висоцька в своєму вступному слові до посібника з Міжнародного гуманітарного права наголосила: «Женевська конвенція про поводження з військовополоненими 1949 року та інші норми МГП гарантують військовополоненим низку прав, зокрема: право на життя та здоров'я; право на повагу до честі та гідності; право на захист від актів насильства або залякування, від приниження, образ і публічної цікавості; право на гідні умови тримання; право на медичну допомогу; право на спілкування з родиною та близькими; право на справедливий судовий розгляд; право на репатріацію до своєї країни після закінчення війни» (Короткий, Галай, Єлігулашвілі, Заворотько, Пашковський, 2023: 10-11).

Із наведеного переліку прав можна зрозуміти, що права військовополонених частково збігаються із так званими «природними правами» підкріпленими принципом гуманізму. Це цілком очікувано, оскільки природне право людини (*jus naturale*) за своєю сутністю є першочерговим, невідчужуваним, виникає із самого факту народження і життя та ніяк не залежить від політико-правового устрою держави. Прикладом природного права якраз і є право на життя. Природні права – це «система морально-етичних, філософських та звичаєвих ціннісних норм, які регулюють відносини людей у суспільстві, які впливають із законів моралі та стають засадами цивілізаційного співіснування людей» (Тертишник, Наливайко, Фоменко, Ченцова, 2023: 619). Отже, це той мінімум, який має визнавати будь-яке цивілізоване, або принаймні морально здорове суспільство за будь-яких умов.

Що ж до принципу гуманізму, то це поняття походить від латинського *humanitas* – «людяність» або *humanus* – «людяний». В. Копейчиков у «Юридичній енциклопедії» Ю. Шемшученка наголошує, що в сфері права гуманізм є «однією з найсуттєвіших, органічно властивих праву якостей» (Шемшученко, 1998: 660). Сучасні дослідники, наприклад, такі як Д. Белов та М. Громовчук, доходять висновку, що «принцип гуманізму» відображає собою світоглядний підхід, «який розглядає людину як вищу, самодостатню і самоусвідомлюючу цінність» (Громовчук, Белов, 2021: 60). Наразі саме «гуманізм вимагає визнати захист миру, життя людини, її прав, свободи і щастя основним критерієм оцінки прогресивності, гуманності й демократичності» (Іщенко, 2018: 49).

Таким чином, можна стверджувати, що гуманізм є обов'язковою властивістю і атрибутом демократичної держави і демократичного суспільства. Враховуючи викладене, неважко помітити, що такі перелічені вище права військовополонених як право на спілкування, на захист від залякування та приниження людської гідності, право на справедливий суд ґрунтуються саме з опорою на принцип гуманізму.

Окресливши деякі права військовополонених, нам буде доцільно повернутись до більш докладного визначення кола осіб, які можуть набути такого правового статусу. З цього приводу зауважимо, що лише 3-и з 4-х перелічених нами раніше національних нормативно-правових акти, визначаючи термін «військовополонений» скористувались відсилною нормою. Натомість, Наказ МО України від 23.03.2017 року № 164 «Про затвердження Інструкції про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України» вказує ознаки правового статусу військовополонених безпосередньо.

Так, відповідно до пункту 8 глави 2 розділу I названого нормативно-правового акту: «військовополоненими є особи, які потрапили в полон до супротивника й належать до однієї з таких категорій: – особовий склад збройних сил сторони конфлікту, а також члени ополчення або добровольчих загонів, які є частиною цих

збройних сил; – члени інших ополчень та добровольчих загонів, зокрема члени організованих рухів опору, які належать до однієї зі сторін конфлікту й діють на своїй території або за її межами, навіть якщо цю територію окуповано, за умови, що ці ополчення або добровольчі загоны, зокрема організовані рухи опору, відповідають таким умовам: ними командує особа, яка відповідає за своїх підлеглих; вони мають постійний відмітний знак, добре розпізнаваний на відстані; вони носять зброю відкрито; вони здійснюють свої операції згідно із законами та звичаями війни; – члени особового складу регулярних збройних сил, які заявляють про свою відданість урядові або владі, що не визнані державою, яка їх затримує; – особи, які супроводжують збройні сили, але фактично не входять до їхнього складу, наприклад цивільні особи з екіпажів військових літаків, військові кореспонденти, постачальники, особовий склад робочих підрозділів або служб побутового обслуговування збройних сил за умови, що вони отримали на це дозвіл тих збройних сил, які вони супроводжують, для чого останні видають їм посвідчення особи за зразком (додаток 2); – члени екіпажів суден торговельного флоту, зокрема капітани, лоцмани та юнги, а також екіпажів цивільних повітряних суден сторін конфлікту, які не користуються більш сприятливим режимом згідно з будь-якими іншими положеннями міжнародного права;

– жителі неокупованої території, які під час наближення ворога озброюються, щоб чинити опір силам загарбника, не маючи часу сформуватися в регулярні війська, за умови, що вони носять зброю відкрито й дотримуються законів і звичаїв війни» (Про затвердження Інструкції про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України, 2017).

Звернемо увагу на те, що наведений у Наказі МО України № 164 перелік сформульовано як вичерпний, тобто такий, що перераховує всі можливі варіанти. Але водночас із тим, той самий нормативно-правовий акт оперує такими термінами як: комбатант, некомбатант, партизан, особа, яка знаходиться під захистом МГП тощо. Фахова наукова література також містить доволі багато пояснень щодо особливостей та ознак таких категорій осіб як, наприклад: розвідники; військові шпигуни (лазутчики); найманці; добровольці (волонтери); іноземні воєнні радники та інструктори; парламентарі; медичний та духовний персонал; адміністративний персонал; інтенданти тощо.

Деякі із згаданих нами вище осіб справді є такими, що брали або могли брати безпосередню участь у бойових діях. Але при цьому вони можуть фактично не бути комбатантами (від французького *combattant* – тобто воїн або боєць, в МГП це поняття було введено в 1977 році Додатковим Протоколом I до Женевської конвенції). Наприклад, статус комбатанта в разі полону не розповсюджується на шпигунів (лазутчиків), навіть якщо вони є дійсними військовослужбовцями в збройних силах іншої сторони конфлікту. У вказаному випадку підставою для визначення окремої особи як військового розвідника або навпаки, як лазутчика є наявність форменого одягу та відкрите носіння зброї. Натомість у випадку із найманцями (які воюють, мають форму і належним чином носять зброю) відповідність такої особи статусу комбатанта та військовополоненого досягнута все ж не буде. Оскільки найманці не є військовослужбовцями збройних сил, а працюють за винагороду, яка перевищує рівень оплати військовослужбовця (тобто діють із особистої користі). Що ж до медичного персоналу (якщо він безпосередньо не вступає в бій), то такі особи також не вважаються комбатантами і в полоні можуть користуватися додатковими правами (як то здійснювати діяльність за фахом, надаючи медичну допомогу власним пораненим), хоча при цьому полонені медики і можуть мати статус військовослужбовця.

Наведені нами приклади свідчать про те, що до війни залучаються багато різноманітних осіб і, як свідчить життя, ніхто з них не застрахований від потрапляння в полон. Тож, доречним буде поставити питання: чим же відрізняється статус саме військовополоненого?

Шукаючи відповідь, на наш погляд, варто виходити саме з призначення військового полону. Останній передусім спрямовано на утримання поза боєм осіб, яких чітко ідентифіковано як представників іншої воюючої сторони, здатних або потенційно здатних до ведення, чи принаймні забезпечення бойових дій. При цьому, згідно МГП жодних підозр до таких осіб не висувається і вони ні в чому не звинувачуються, адже шкода завдана їхніми діями ворожій стороні обумовлена лише збереженням вірності власному народу, державі або присязі.

Викладений підхід виглядає дуже шляхетно, та цілком відповідає духу МГП. Забезпечення ж справедливого покарання для тих комбатантів, які скоїли злочини (в тому числі воєнні) має забезпечуватись судовою системою. Так, у разі доведення скоєння злочину і винесення відповідного вироку Суду, військовополонений має втратити свій статус та стати «засудженим» із усіма витікаючими з цього наслідками. Проте, навіть набуття особою статусу «засудженого» не позбавляє державу можливості залучити цю особу до обміну військовополоненими. Але справедливе покарання в такому разі навряд чи буде належним чином реалізоване державою, яка поверне собі таку особу.

Наразі в науковому товаристві можна зустріти думку, що в: «міжнародному праві склалися механізми, що захищають законні права та інтереси держав і дозволяють говорити про охоронну функцію міжнародного права, яка не підтримується матеріальною силою, а здійснюється за рахунок впливових міжнародних суб'єктів і є, в основному, міжнародною політикою, що провадиться за допомогою інших засобів» (Березняк, Демичева, 2023; Кононенко, 2018; Onyshchuk, 2021). Ми згодні із самою наявністю таких механізмів. Проте, в контексті охорони прав військовополонених ми, на жаль, вважаємо цю оцінку занадто оптимістичною.

Адже зрештою, не дивлячись на все викладене, ми маємо констатувати, що як би добре не виглядала існуюча схема МГП але, як свідчить практика, її охоронна функція на теперішній час нездатна гарантувати від порушення прав військовополонених. Більше того, вона також жодним чином не забезпечує захист, якщо таке порушення прав вже відбулось. Визнати цей факт особливо прикро, оскільки в російському полоні знаходиться велика кількість наших співвітчизників.

МГП непогано спрацьовує в демократичних державах, які самостійно створюють і підтримують відповідні адміністративно-правові механізми його забезпечення. Спонукає до цього не лише діалог і взаємодія

з розвиненою міжнародною спільнотою, її увага до означеної проблеми, але й достатньо високий рівень розвитку культури в суспільстві.

Натомість, як свідчать численні повідомлення в ЗМІ, з такими тоталітарними державними утвореннями, яким є РФ, ця сфера збоїть. Так само, як це відбувалось свого часу із фашистською Німеччиною. Наразі широко відомі свідчення нелюдських катувань в російському полоні свідчать про системний характер цього явища. Проведена аналогія, в свою чергу, вказує на критичний стан світової системи безпеки та міжнародного права, яке її забезпечує. Отже, виникає питання, які заходи на практиці здатні дієво сприяти покращенню охорони прав українських військовополонених і що саме тоді представляє з себе така охорона прав?

Очевидним є, що найбільш дієвим є обмін полоненими. Адже саме цей захід повертає їх в правове поле власної держави. Організація таких обмінів є складною нестандартизованою політичною діяльністю, до якої залучаються як міжнародні партнери, так і широке коло посадовців та осіб без офіційного державного статусу.

Із медійного простору відомо, що тих полонених осіб, про яких знають та про долю, яких постійно цікавиться Україна або міжнародні організації, росіяни катують менше. Оскільки катування – це злочин, то навіть злочинці намагаються не брати на себе зайву відповідальність. Отже, максимальне документування свідчень злочинів, як окремих осіб, так і організацій в цілому, має стати, якщо не стримуючим фактором, то хоча б підґрунтям для справедливого таврування осудом та покарання в майбутньому. Саме страх катів перед невідворотністю майбутнього покарання виступає для них певним стримуючим фактором. Отже до них має буди чітко донесена думка, що покарання їх так, чи інакше наздожене. Ця робота навряд чи може розглядатись як захист порушених прав окремого військовополоненого, адже захист передусім пов'язаний із судовим відновленням порушеного права та за можливості відшкодування завданої шкоди. Але всі можливі належні потужності України мають бути спрямована на активізацію міжнародної спільноти, окремих організацій і цивільних осіб із їх спрямуванням на формування і посилення системи правової охорони прав військовополонених.

Висновок. Підводячи підсумок, маємо констатувати, що охорона прав військовополонених це не стільки процес слідування існуючим міжнародним нормам, скільки постійна наполеглива (коли мова йде про полонених українців) та сумлінна (коли йдеться про полонених ворогів) цілеспрямована діяльність посадовців, громадських діячів та навіть пересічних громадян, адже самі лише правові норми без людей в цьому разі не працюють.

Список використаних джерел:

1. Баймуратов М.О., Кофман Б.Я. Велика української енциклопедія (е-ВУЕ – електронна версія), «Міжнародне право». 2023. URL: https://vue.gov.ua/Міжнародне_право
2. Березняк В.С., Демичева А.В. Права людини в умовах широкомасштабного збройного конфлікту в Україні: аналітичний огляд. Дніпро : ДДУВС, 2023. 38 с.
3. Верховна Рада України (Офіційний вебпортал парламенту України – Законодавство України), «Пошук у назвах термінів (військовополонен)». 2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/term?find=1&text=військовополонен>
4. Годжек Я.С. Нормативні гарантії статусу військовополонених у міжнародному праві та їх значення для України. *Право і суспільство*. 2020. № 3. С. 218–223. DOI: <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2020.3.33>
5. Громовчук М.В. Белов Д.М. Принцип гуманізму, як основоположний принцип побудови сучасної правової держави. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. 2021. Серія «Право». Вип. 65. С. 57–60. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2021.65.9>
6. Іщенко М.П. Філософія гуманізму і демократії – основа ефективності державної політики, гарант прогресивного розвитку України. *Регіональна політика: історія, політико-правові засади, архітектура, урбаністика* : зб. наук. праць в 2 ч.: Четверта міжнародна наук.-практ. конф. Київ-Тернопіль : Бескиди, 2018. Вип. 4, ч. 1. С. 45–50.
7. Кононенко В.П. Вирішення територіальних спорів Міжнародним Судом ООН: теорія і практика: монографія. Київ-Одеса : Фенікс, 2018. 438 с.
8. Міжнародне гуманітарне право : посібник для працівників Держ. кримінал.-викон. служби України / Т. Короткий, А. Галай, М. Єлігулашвілі, І. Заворотько, М. Пашковський. Київ; Одеса : Фенікс, 2023. 236 с.
9. Міжнародне гуманітарне право. Довідник для журналістів / М.М. Гнатовський, Т.Р. Короткий, Н.В. Хендель. 2-ге вид., доповн. Одеса : Фенікс, 2015. 92 с.
10. Небеська М.С. Лекція до теми: «Міжнародне право та його особливості» для курсантів/слухачів другого курсу денної / заочної форми навчання за напрямом підготовки 6.030401 «Правознавство»; 6.030402 «Правоохоронна діяльність». ОДУВС МВС України, 2016. 23 с. URL: https://oduvsv.edu.ua/wp-content/uploads/2016/09/Lek_1-mp.pdf
11. Організація Об'єднаних Націй (ООН – офіційний сайт). URL: <https://www.un.org>
12. Про затвердження Інструкції про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України : Наказ Міністерства оборони України від 23.03.2017 р. № 164 (із змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0704-17/ed20220531#top>
13. Про затвердження Інструкції про роботу відділів (груп, секторів, старших інспекторів) контролю за виконанням судових рішень установ виконання покарань та слідчих ізоляторів : Наказ Міністерства юстиції України від 08.06.2012 р. № 847/5 (із змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0957-12/ed20230718#Text>
14. Сенаторова О.В. Права людини і збройні конфлікти: навчальний посібник. МОН України, підготовлено в рамках реалізації і за підтримки Програми Європейського Союзу ERASMUS+ 573861-EPP-1-2016-1-EE-EPPKA2-SBNE-JP «European Human Rights Law for Universities of Ukraine and Moldova» – HRLAW. Київ: ФОП Голембовська О.О. 2018. 208 с.
15. Степаненко К.В. Конспект лекцій з дисципліни «Міжнародне право». ДДУВС. Дніпро, 2019. 101 с. URL: <https://dduvs.in.ua/wp-content/uploads/files/Structure/library/student/lectures/2020/kzpd/112.5.pdf>
16. Стешенко В.М. Тарасов О.В. Програма підсумкової атестації здобувачів вищої освіти «Міжнародне право»: галузь знань 08 «Право»/29 «Міжнародні відносини», спеціальність 081 «Право»/293 «Міжнародне право», рівень вищої освіти другий (магістерський). Харків, 2020. 11 с.

17. Українська правнича енциклопедія / За заг. ред. В.М. Тертишника, Л.Р. Наливайко, А.С. Фоменко, В.В. Ченцова. Київ : Алерта, 2023. 768 с.
18. Юридична енциклопедія / ред. Ю.С. Шемшученко та ін. ; НАН України, Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького. К. : Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М.П. Бажана, 1998-2004. Т. 1 : А-Г. 1998. 669 с.
19. Onyshchuk I. Formalization of Human rights to dignified living conditions in international and national legal acts. *Philosophy, Economics and Law Review*. 2021. Vol. 1 (2). pp. 172-182. DOI: <https://doi.org/10.31733/2786-491X-2021-2-172-182>

References:

1. Baimuratov, M.O., Kofman, B.Ia. (2023). Velyka Ukrainkoï entsyklopediia (e-VUE – elektronna versiiia) [The Great Ukrainian Encyclopedia (e-VUE-electronic version)], «Mizhnarodne pravo». URL: https://vue.gov.ua/Mizhnarodne_pravo [in Ukrainian].
2. Berezniak, V.S., Demycheva, A.V. (2023). Prava liudyny v umovakh shyrokomasshtabnoho zbroinoho konfliktu v Ukraini: analitychnyi ohliad [Human rights in the conditions of a large-scale armed conflict in Ukraine: an analytical review]. Dnipro : DDUVS, 38 p. [in Ukrainian].
3. Verkhovna Rada Ukrainy (Ofitsiinyi vebportal parlamentu Ukrainy – Zakonodavstvo Ukrainy) [Verkhovna Rada of Ukraine (Official web portal of the Parliament of Ukraine-Legislation of Ukraine)], «Poshuk u nazvakh terminiv (viiskovopolonen)». 2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/term?find=1&text=viiskovopolonen> [in Ukrainian].
4. Hodzhek, Ya.S. (2020). Normatyvni harantii statusu viiskovopolonenykh u mizhnarodnomu pravi ta yikh znachennia dlia Ukrainy [Normative guarantees of the status of prisoners of war in international law and their significance for Ukraine]. *Pravo i suspilstvo*. № 3. pp. 218-223. DOI: <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2020.3.33> [in Ukrainian].
5. Hromovchuk, M.V. Bielov, D.M. (2021). Pryntsyp humanizmu, yak osnovopolozhnyi pryntsyp pobudovy suchasnoi pravovoi derzhavy [The principle of humanism as the fundamental principle of building a modern legal state]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho Natsionalnoho Universytetu*. Seriiia «Pravo». Vyp. 65. pp. 57–60. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2021.65.9> [in Ukrainian].
6. Ishchenko, M.P. (2018). Filosofiia humanizmu i demokratii – osnova efektyvnosti derzhavnoi polityky, harant prohresyvnoho rozvytku Ukrainy [The philosophy of humanism and democracy is the basis of the effectiveness of state policy, the guarantor of the progressive development of Ukraine]. *Rehionalna polityka: istoriia, polityko-pravovi zasady, arkhitektura, urbanistyka* : zb. nauk. prats v 2 ch.: Chetverta mizhnarodna nauk.-prakt. konf. Kyiv-Ternopil : Beskydy, Vyp. 4, ch. 1. pp. 45–50. [in Ukrainian].
7. Kononenko, V.P. (2018). Vyryshennia terytorialnykh sporiv Mizhnarodnym Sudom OON: teoriia i praktyka: monohrafiia [Settlement of territorial disputes by the UN International Court of Justice: theory and practice: monograph]. Kyiv-Odesa : Feniks, 438 p. [in Ukrainian].
8. Korotkyi, T., Halai, A., Yelihilashvili, M., Zavorotko, I., Pashkovskiy, M. (2023). Mizhnarodne humanitarne pravo [International humanitarian law]: posibnyk dlia pratsivnykiv Derzh. kryminal.-vykon. sluzhby Ukrainy. Kyiv; Odesa : Feniks, 236 p. [in Ukrainian].
9. Hnatovskiy, M.M., Korotkyi, T.R., Khendel, N.V. (2015). Mizhnarodne humanitarne pravo [International humanitarian law]. *Dovidnyk dlia zhurnalistiv*. 2-he vyd., dopovn. Odesa : Feniks, 2015. 92 p. [in Ukrainian].
10. Nebeska, M.S. (2016). Lektsiia do temy: «Mizhnarodne pravo ta yoho osoblyvosti» dlia kursantiv/slukhachiv druhoho kursu dennoi [Lecture on the topic: "International law and its peculiarities" for cadets/students of the second year of full-time] / zaochnoi formy navchannia za napriamom pidhotovky 6.030401 «Pravoznavstvo»; 6.030402 «Pravookhoronna diialnist». ODUVS MVS Ukrainy, 23 p. URL: <https://oduvs.edu.ua/wp-content/uploads/2016/09/Lek-1-mp.pdf> [in Ukrainian].
11. Orhanizatsiia Obiednanykh Natsii (OON – ofitsiinyi sait) [United Nations (UN - official website)]. URL: <https://www.un.org> [in Ukrainian].
12. Pro zatverdzhennia Instruksii pro poriadok vykonannia norm mizhnarodnoho humanitarnoho prava u Zbroinykh Sylakh Ukrainy [On the approval of the Instruction on the procedure for the implementation of norms of international humanitarian law in the Armed Forces of Ukraine]: Nakaz Ministerstva oborony Ukrainy vid 23.03.2017 r. № 164 (iz zminamy). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0704-17/ed20220531#top> [in Ukrainian].
13. Pro zatverdzhennia Instruksii pro robotu viddiliv (hrup, sektoriv, starshykh inspektoriv) kontroliu za vykonanniam sudovykh rishen ustanov vykonannia pokaran ta slidchykh izoliatoriv [On the approval of the Instruction on the work of departments (groups, sectors, senior inspectors) for monitoring the execution of court decisions in penal institutions and remand detention facilities]: Nakaz Ministerstva yustytii Ukrainy vid 08.06.2012 r. № 847/5 (iz zminamy). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0957-12/ed20230718#Text> [in Ukrainian].
14. Senatorova, O.V. (2018). Prava liudyny i zbroini konflikty: navchalnyi posibnyk [Human rights and armed conflicts: a study guide]. MON Ukrainy, pidhotovleno v ramkakh realizatsii i za pidtrymky Prohramy Yevropeiskoho Soiuzu ERASMUS+ 573861–EPP–1–2016–1–EE–EPPKA2–CBHE–JP «European Human Rights Law for Universities of Ukraine and Moldova» – HRLAW. Kyiv: FOP Holembovska O.O., 208 p. [in Ukrainian].
15. Stepanenko, K.V. (2019). Konspekt lektsii z dystsypliny «Mizhnarodne pravo» [Synopsis of lectures on the discipline "International Law"]. DDUVS. Dnipro, 101 p. URL: <https://dduvs.in.ua/wp-content/uploads/files/Structure/library/student/lectures/2020/kzpd/112.5.pdf> [in Ukrainian].
16. Steshenko, V.M. Tarasov, O.V. (2020). Prohrama pidsumkovoï atestatsii zdobuvachiv vyshchoi osvity «Mizhnarodne pravo» [Final attestation program for students of higher education "International Law"]: haluz znan 08 «Pravo»/29 «Mizhnarodni vidnosyny», spetsialnist 081 «Pravo»/293 «Mizhnarodne pravo», riven vyshchoi osvity druhyi (mahisterskyi). Kharkiv, 11 p. [in Ukrainian].
17. Tertyshnyk, V.M., Nalyvaiko, L.R., Fomenko, A.Ie., Chentsov, V.V. (red.), (2023). Ukrainka pravnycha entsyklopediia [Ukrainian legal encyclopedia]. Kyiv : Alerta, 768 p. [in Ukrainian].
18. Shemshuchenko, Yu.S. (red.), (1998). Iurydychna entsyklopediia [Legal encyclopedia]. NAN Ukrainy, In-t derzhavy i prava im. V.M. Koretskoho. K. : Vyd-vo «Ukrainska entsyklopediia» im. M.P. Bazhana, 1998-2004. Т. 1 : А-Н. 669 p. [in Ukrainian].
19. Onyshchuk, I. (2021). Formalization of Human rights to dignified living conditions in international and national legal acts. *Philosophy, Economics and Law Review*. Vol. 1 (2). pp. 172–182. DOI: <https://doi.org/10.31733/2786-491X-2021-2-172-182> [in English].